

U susret stalnoj postavi zbirke glazbenih automata Ivana Gerersdorfera

I.

Prisjećam se kako sam gospodina Ivana Gerersdorfera sreo dva puta u neobičnim okolnostima. Prvi put 1963. godine u ulici Tita Brezovačkog br. 10, kod »tete Micike«, moje profesorice klavira, danas već pokojne gospode Magdalene Premelić (umrla je 1981. godine) odkad još nisam niti slutio da ću se baviti muzejskom djelatnošću. Naočit i duhom mladi gospodin donio je sobom violinu pa su oboje zasvirali nešto iz meni nepoznate glazbene klasične literature. Posljednji put sreo sam gospodina Gerersdorfera uoči domovinskog rata, krajem 1990. godine, u Radićevoj ulici, sada već posve onemoćalog i zapuštenog, kad me je oslonjen na fasadu moje kuće zamolio da ga otpratim u Dementrovu 7, njegovu rezidenciju, palaču Jelačić. U nekom začaranom krugu kao da nas je povezala gornjogradska topografija, ali i zauvijek rastavila samo dvije godine kasnije Gerersdorferovom smrću 1993. godine.¹

Ivan Gerersdorfer restaurira glazbeni automat, foto: Zvonimir Mikas (bez. god.), fototeka MGZ-a.

¹ Ukop je bio na Mirogoju 4. prosinca 1993; kraći »in memoriam« izlazi u »Vjesniku« potpisan inicijalima M. Š. (Maja Škiljan). Gerersdorferova obiteljska grobnica nalazi se u sjevernom krilu »malih arkada«, do prolaza treća slijeva. Rodoslovno stablo na njoj možemo vertikalno čitati ovako:

Ljudevit Gerersdorfer (1.III.1872.–4.III.1949.)

Štefanija Gerersdorfer, rod. Seljan (21.XII.1870.– 1.III.1953.)

Ivo-Yvy Gerersdorfer (7.XII.1897.–16.III.1953.)

Vera Tiller Gerersdorfer, rod. Freudenreich (11.IX.1889.–11.I.1955.)

Ivan Gerersdorfer (6.X.1927.–4.XII.1993.)

Marija Kovačić (prabaka Ivana Gerersdorfera), nekada guvernantu u obitelji Đure Jelačića, autor nepoznat, fototeka PMH-32212.

restauriranjem muzičkih automata i starih satova.² U Muzeju grada Zagreba bio je rado viđeni gost, ujedno stalni serviser našeg jedinog orkestriona. Kao okorjeli neženja ženi se tek potkraj svojeg života gđom. Jagodom Šarić 1991. godine.

Njegova je prabaka bila *Marija Kovačić*, guvernantu u obitelji Đure Jelačića i upraviteljica njegove kuće, palače u Demetrovoj 7. Njegovala je Đurinu djecu punih pedeset i šest godina, a za pedeset godina njenog vjernog služenja bila je odlikovana od njegovoga veličanstva cara Franje Josipa, u banskom dekretu, počasnom kolajnom.³

Njezina kći također *Marija*, udala se za Zvonimira Freudenreicha (1865–1906.), opernog tenora i dramskog glumca. Stanovali su odmah do palače Jelačić, u Demetrovoj br. 9.

Iz ovog braka rodila se *Vera Meid* (najprije udana za glumca Antona Tiller), kasnije preudana za tvor-

Gospodin »Hanzi« – kako su ga voljela zvati djeca iz Gornjogradskog vrtića rodio se 6. listopada 1927. godine. Doličan Zagrepčanin »staroga kova« svima nam je bio znan kao vozač bijele Lancie (tzv. »Grete Garbo«) iz 1926. godine, koju je kao gornjogradski čudak neumorno vozio do pred sam kraj svojeg života. Bio je vrhunski urarski majstor. Urarski zanat izučio je kod, sada već pokojnog, gospodina J. Ivankovića (prisjetimo se njegove urarske radnje u Tomičevoj ulici br. 4. Bio je vlasnik stana u palači obitelji Đure Jelačića, brata hrvatskog bana Josipa Jelačića Bužimskog) rođenoga 25. svibnja 1805., kojima je i sam na neki način pripadao. Prikupio je iznimnu zbirku glazbenih automata iz vremena 1814–1914., kojom je prikazao razvoj mehaničke automatizacije glazbe i povijest tehnike zapisivanja zvuka. Svoju zbirku otvorio je za javnost, a kasnije poklonio gradu Zagrebu. Priredio je nekoliko izložaba s katalozima. Bavio se

Vera Meid (ud. Tiller), majka Ivana Gerersdorfera, foto: H. Erfurth, Drezden, reklamna smeđe tonirana razglednica br. 1471 (bez dat.), presnimio J. Vranić 1994., fototeka MGZ.

² Tomislav Premerl, Gerersdorfer, I, Likovna enciklopedija Jugoslavije, Knj. I, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1984, str. 450.

³ Njezina izvorna fotografija danas se čuva u fototeci Povijesnog muzeja Hrvatske pod inv. br. 32212.

Ivo Gerersdorfer (otac Ivana Gerersdorfera), foto: H. Erfurth, Dresden, reklamna smeđe tonirana razglednica br. 1488 (bez dat.); presnimio J. Vranić 1994, fototeka MGZ.

ničara šešira *Ivu Gerersdorfera*,⁴ koja je također bila operna pjevačica (oko 1912.), ali kasnije nije javno nastupala.

Rodila se 11. rujna 1889. godine. Majka Vera družila se s kćerima grofa Đure Jelačića, a posebno je bila družbenica Anke Jelačić, poznate narodne dobrotvorke, koju je njegovala pred kraj života. Ivan Gerersdorfer, još kao dijete, svakodnevno je s majkom odlazio na ladanje, u Nove dvore, gdje mu je kasnije bila dostupna banova biblioteka, soba za biljar i pušenje, razni obiteljski albumi i raznovrsne razglednice.⁵ U tom i takvom ozračju posijano je sjeme njegovih kasnijih interesa.

II.

Godine 1994. zbirka mehaničkih glazbenih automata gosp. Gerersdorfera predana je Muzeju grada Zagreba kao dar temeljem Zaključka Gradskog poglavarstva od 18. travnja.⁶ Tako se nakon četrdeset i pet godina zatvorio povijesni krug jedne iznimno značajne, ali danas već znatno okrnjene zbirke.⁷ Koliko je kratkotrajnim uvidom bilo moguće, opazio sam da nekadašnji Kabinet muzičkih automata, sadrži najrazličitije tipove i oblike mehaničke automatizacije glazbe: automatske orgulje, automat s frulama, orgulje uličnih svirača, mehaničku pticu, muzičke kutije s likom sove, sa zvoncima, tzv. »harfenexpression«, s izmjenjivim valjcima, (organetta, orkestrione) čak one s pneumatskom sistemom, (heraphon, ariston, euphonion, polyphon, phonograph), automatsku citru, gramofon (posebno onaj putni), aparat za sviranje glasovira, a na kraju bismo pridodali i govoreću slikovnicu. Neki od glazbenih automata signirani su i datirani, označeni markom proizvođača, primjerice: Josef Hain, Beč 1814. (graditelj automatskih orgulja); Boltzmann u Beču, 1815. (konstruktor pogonskog stroja); A. Olbrich, Beč (gra-

⁴ Njegov djed, a Ivanov pradjed, Ljudevit Gerersdorfer utemeljio je još 1866. god. »Prvu hrvatsku tvornicu šešira« u Zagrebu. Njihova trgovina šešira nalazila se u Ilici br. 9.

⁵ Povijesne podatke o obitelji Gerersdorfer velikodušno mi je ustupila kustosica Hrvatskog povijesnog muzeja, gđa Maja Škiljan, na čemu joj ovom prilikom najsrdačnije zahvaljujem. Preostala fototečna i fonotečna grada također se čuva u istom muzeju.

⁶ Zapisnik o primopredaji datiran 20. svibnja 1994. danas se čuva u arhivskoj građi Muzeja grada Zagreba.

⁷ Prvobitna cjelina zbirke sastojala se iz dva segmenta: a) Kabineta muzičkih automata; b) Zbirke slika, namještaja i drugog povijesno-kulturnog materijala iz ostavštine obitelji Jelačić i Freudenreich.

Bijela Lancia (tzv. »Greta Garbo«) Ivana Gerersdorfera iz 1926. god.,
foto: J. Vranić, fototeka MGZ.

ditelj muzičke kutije); Braća Mermud, Švicarska (graditelji muzičke kutije); Belotti, Alessandria, Italija, 1884. (autor organetta). Među suvremenijim glazbenim automatima bilježimo nekoliko oznaka proizvođača: Edison-Amberol, His Master's Voice, Phonola, Columbia, Philipps-Pianella. Zastupljene su sve zemlje koje su dale svoj obol u kulturnoj evoluciji mehaničke glazbe, a najučestaliji vremenski okvir izrade automata jest između 1814. i 1920. godine.

Važnost zbirke zamijećena je odmah poslije rata pa je ona već 19. listopada 1949. godine zaštićena temeljem Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti. Sljedeće godine uvedena je u Registar pokretnih spomenika kulture kad je učinjen i njen prvi popis. Do danas, na žalost, revizija te zbirke nije provedena.⁸ Zbirka je prvi put otvorena za javnost 1960. godine.

⁸ Ipak, kustosici Povijesnog muzeja Hrvatske, gospodi Maji Škiljan, vlasnik zbirke dopustio je 1990. god. da prema njegovom popisu, obradi i fotografira predmete koji su pripadali obitelji Jelačić. Utvrđeno je da velik broj predmeta sa popisa iz 1950. g. nedostaje. Ovdje valja spomenuti da je do 1937. godine Hrvatski povijesni muzej otkupio 450 predmeta, do 1990. godine još 76 predmeta.

Godine 1992. (8. srpnja) gđa. Jagoda Šarić Gerersdorfer sklapa darovni ugovor sa svojim suprugom prema kome joj pripadaju sve pokretnine koje se nalaze u stanu, a 1993. prvi put ih nudi na prodaju Povijesnom muzeju Hrvatske.

Koliko je gospodinu Gerersdorferu, unutar cjeline zbirke, bilo posebno stalo do muzičkih automata vidi se iz njegova prvog vlastitog kataloga, izdanog 1970. god. pod naslovom »Kabinet muzičkih automata«.⁹ U njemu svako mehaničko glazbalo dobija svoj povijesni identitet, svoj »circulum vitae«, i tako, otrgnuto zaboravu, ulazi u našu povijesnu sredinu.

Godine 1973. vlasnik upućuje gradu Zagrebu svoju prvu darovnu ponudu. Jedan od njegovih bitnih uvjeta bio je sljedeći: »zbirka nakon njegove smrti treba ostati cjelina svih eksponata i u stanju u kakvom se nalazila u trenutku darovanja«. Iste godine, na vlastitu inicijativu, započinje njegova tjesnija suradnja s Muzejem grada Zagreba. Nakon izložbe i praktične demonstracije, Muzej mu izdaje omanji katalog pod naslovom »Koncerti sa starih ploča«.¹⁰ Vlasnik kao da i sam osjeća kako njegova zbirka nije dovoljno prisutna u javnosti. Želi nadoknaditi taj propust.

Doista, tek dvadeset i sedam godina nakon njezine registracije, zbirka je prvi put valorizirana. Na temelju odluke Izvršnog odbora USIZ-a kulture grada Zagreba od 13. siječnja 1976. osnovana je Radna grupa za privatne umjetničke zbirke. Usputno spominjem da je tada prvi dio zbirke, tj. kulturno-povijesni materijal iz ostavštine obitelji Jelačić i Freudenreich viden i procijenjen ovako: »Sadrži obiteljske portrete, namještaj od XV. do XIX. st., predmete umjetničkog obrta velike vrijednosti, zbirku fotografija iz XIX. i XX. st., kao i druge vrijedne predmete od kulturno-povijesnog interesa i velike dokumentarne vrijednosti. Potrebno je da se zbirka evidentira i zaštiti u svakom pogledu. Uređenje prostora predstavlja prioritetnu potrebu. Ovaj dio zbirke ambijentalno je vezan za palaču Jelačić, koja je spomenik kulture I. kategorije. Ovaj dio zbirke još je zatvoren i trebao bi mu se osigurati veći prostor. Prostor je podoban, ali zapušten. Vlasnik ne može sam održavati predmete ni urediti prostor. U stavku »status zbirke« stoji: »Ovaj dio zbirke sada nije, ali bi ga trebalo privesti javnoj funkciji, a u vezi s programom revitalizacije Gornjeg grada.«

Kabinet muzičkih automata, za nas od primarne važnosti, valoriziran je po stavcima ovako:

- *vrijednost*: umjetničke kvalitete zbirke su relativne s obzirom na prirodu materijala, no kulturno-povijesna i dokumentarna vrijednost ove zbirke izuzetna je u hrvatskim razmjerima, a pripada među rijetke zbirke iste vrste u svijetu. Nekoliko predmeta predstavlja izrazite raritete. Muzički automati autentični su primjerci svog vremena u rasponu od oko 1800. god. do našeg vremena. Njihova očuvanost je vrlo dobra, jer vlasnik sam uspješno restaurira automate i osposobljava ih za funkcioniranje. Materijalna vrijednost zbirke je velika.

⁹ Uvezen dvojezični hrvatsko- engleski katalog opsega je 31 stranice. Uvodni tekst i obradu kataloških jedinica (22 kom.) potpisao je Ivan Gerersdorfer. Engleski prijevod ostvarili su Ivan Mirnik i Gordana Buničić, a fotografije je izradila Ljerka Krtelj. Izdavači su bili Reginalni zavod za zaštitu spomenika kulture i USIZ kulture grada Zagreba.

¹⁰ Radi se o depliantu tiskanom na 3 stranice s vlastitim uvodnim tekstom (21 x 10 cm).

- *cjelina*: Materijal zbirke povezan je vrstom svoje građe i po tome je specifičan. Zbirka je instruktivna zato jer pokazuje u priličnoj mjeri širinu izbora unutar te vrste mehanizama. Zbirka je nastala kontinuiranom, znalačkim i sistematskim sabiranjem. Njezin je obim u polakom ali stalnom porastu, jer je vlasnik dopunjuje novim primjercima, a osim automata sadrži i veliku diskoteku stare proizvodnje i primjere drugih sredstava reproduciranja.
- *ambijent*: Zbirka je smještena u nekadašnjoj obiteljskoj palači Jelačić, ali s tim prostorom povezuje je jedino relacija s povijesnom epohom nastanka materijala.
- *funkcija*: Zbog specifičnosti svojeg materijala zbirka je vrlo aktivna i instruktivna. Moguća je njezina odgojno- obrazovna i studijska javna namjena, napose zbog toga što je kolekcija snabdjevena s odnosnom stručnom literaturom.
- *način funkcioniranja*: Zbirka je otvorena za javnost.
- *prostorno-tehnički uvjeti*: Za sada je prostor podoban za prihvata zbirke, ali u budućnosti joj prijeti skučenost. Fizičko stanje prostora zalaganjem vlasnika zadovoljavajuće je. Uvjeti čuvanja, osiguranja i prezentacije ovise o prisutnosti vlasnika, koji je brižljivo čuva i prezentira posjetiocima. Higijenski uvjeti su osrednji, dok su konzervatorski zahvati zadovoljavajući zahvaljujući intervencijama vlasnika. Za daljnje održavanje te zbirke i čuvanje predmeta potrebna je povećana društvena financijska pomoć.
- *status*: Vlasnik zbirke je uputio gradu darovnu ponudu. U perspektivi želi zbirku pokloniti gradu uz određene uvjete, pa je zbirka u budućnosti vjerojatno vlasništvo grada Zagreba.
- *zaključak*: Zbirci treba pružiti maksimalnu pažnju, svakako osigurati njezin integritet i prostor s mogućnošću daljnjeg širenja. Uvjeti ponude vlasnika su povoljni i treba što prije potpisati darovni ugovor. Financijsku pomoć vlasniku treba produžiti i povećati.

Doista, godine 1977. (22. lipnja) zbirka muzičkih automata Ivana Gerersdorfera darovana je gradu Zagrebu darovnim ugovorom uz posve određene uvjete (ukupno 22 kom.). Naknadno je zbirci, prije i poslije ugovora, poklonjeno još 6 glazbenih automata (I. Gerersdorfer je to uradio u dva navrata 1976. i 1987. godine, a gđa Jagoda Šarić 1991. godine). Iste godine, već po nekom uvriježenom pravilu, uslijedila je druga izložba Ivana Gerersdorfera u Muzeju grada Zagreba pod naslovom »1814-1914-100 godina zapisivanja zvuka«.¹¹

Godine 1993. (17. listopada), samo nekoliko dana nakon smrti vlasnika, izvršen je, uz sudjelovanje sudske komisije, popis zbirke, nažalost nepotpun. Izostao je detaljni popis velike diskoteke većinom stare proizvodnje, (ali tu su se nalazili i zvučni zapisi glasova naših kazališnih glumaca), popis mnoštva smeđih i crnih bakelitnih valjaka za

¹¹ Tom prilikom tiskana su dva deplijanta na hrvatskom i njemačkom jeziku (13,5 x 10 cm). Tekst je potpisao Ivan Gerersdorfer.

phonograph, limenih i papirnih diskova za glazbene automate, limenih kutijica za gramofonske igle, itd. Kod samog čina primopredaje zbirke Muzeju grada Zagreba u mjesecu svibnju 1994. god. gđa. Jagoda Šarić-Gerersdorfer blagonaklono nam je, na moju zamolbu, poklonila nažalost samo jednu od dviju velikih kartonskih kutija, prepunu bakelitnih valjaka, zatim knjigu utisaka posjetilaca (s drvenim koricama ukrašenu metalnim aplikacijama) pod naslovom »Kabinet mehaničkih glazbenih automata od 1960. do 1991. god.«, cijeli niz papirnih vrpca za citru i orkestrion, jedan metalni tambur s istacima za muzičku kutiju, dva kataloga gramofonskih ploča »Sokol« i »Narodna glazba« pod zaštitnim znakom izdavača M. Druckera¹², te cijeli niz ličnih predmeta I. Gerersdorfera, na čemu joj ovom prilikom zahvaljujem. Međutim, samim činom izdvajanja Kabineta glazbenih automata od ostale kulturno-povijesne građe, osipanjem građe u obje cjeline (kao posljedice stalnih otkupa, nepotpunih popisa i nedovoljno preciziranih stavaka darovnog ugovora) cjelina je zbirke, u kojoj je materijal nekada bio povezan vrstom svoje građe i po tome upravo izuzetan, danas zauvijek izgubljena.

S obzirom na to da je Ivan Gerersdorfer živio i radio u Zagrebu, i njegova je zbirka, bez obzira što se radi o predmetima različite provenijencije, bez sumnje dio zagrebačke kulturne sredine i dokumentira razinu zagrebačkog življenja i kulturu njegovih žitelja. Upravo je u tom svjetlu Muzej grada Zagreba, koji se danas nalazi pred završnom fazom adaptacije, samim muzeološkim projektom već je odavno predvidio da su u sjevernom i dijelu zapadnog samostanskog krila na prvome katu prezentirane, nezavisno od njegove stalne postave, isključivo privatne zbirke. U uvjetima muzeološke prezentacije 15. lipnja 1994. godine sugerirao sam da se u tretiranju cjeline dvaju soba na prvome katu, izabranim tapetnim uzorkom, postigne dojam »soba na prijelazu stoljeća« te da se glazbeni automati većih dimenzija tretiraju kao predmeti sobnog namještaja, i kao takvi nužno postave uz stijenke zidova prema određenom ritmu koji su nekad imali u izvornom ambijentu. Za glazbene automate srednjih dimenzija nužno je izraditi postolja čistih geometrijskih linija (stolove) kako bi muzičke kutije došle do punog izražaja. Posve sitne glazbene automate potrebno je prezentirati u zaštićenim vitrinama, s tim da je u svakom trenutku moguć pristup izloženim predmetima kako bi se oni po želji mogli staviti u funkciju. Ispod vitrina poželjno je postaviti nekoliko tipski izgrađenih »stepenica« za manju djecu. U istom smislu poželjno je izložiti razne tipove pribora za glazbene automate i kataloge gramofonskih ploča. U okviru popratne građe nužno je izložiti fotografski portret Ivana Geresdorfa te ga u ulaznom dijelu prve sobe izložiti na štafelajnom stalku, uz pridodani buket cvijeća. Do njega bi stajala »uvodna« trojezična legenda. Sva fokusna žarišta nužno je osvijetliti prikrivenim izvorima svjetla. Na zidove, uz i između mehaničkih glazbala, moguće je postaviti originalne uramljene grafike, presnimke, fotografije, gramofonske ploče, i to prema nekadašnjoj izvornoj shemi. Svojim izvedbenim

¹² M. Drucker bio je vlasnik prvog i najvećeg tvorničkog skladišta gramofona i ploča u svojoj trgovini Ilica 39 (odjel muzikalija).

projektom (siječnja, 1995.) dipl. ing. arh. Ž. Kovačić usvojio je i odbio dio mojih sugestija. Zbirku Ivana Gerersdorfera locirao je u sam ugao sjevernoga krila i dio zapadnoga krila nekadašnjega samostana opatica klarisa (soba br. 41 i 42.), te smjestivši ju tako između memorijalne sobe Tille Durieux (soba br. 40) i dvaju susjednih soba u kojima će biti izložene dječje igračke prof. Tihomila Stahuljaka (sobe br. 43 i 44.). Time je stari *Kabinet muzičkih automata* dobio neki viši, oplemenjeniji smisao.

III.

Ivan Gerersdorfer autor je do danas neobjavljenog vrijednog rukopisa »Fenomen mehaničkog glazbenog automata u općoj kulturnoj evoluciji« ili »Mehanička automatizacija glazbe«. Rukopis od 230 kartica teksta (uz 47 popratnih fotografija J. Vranića) svojedobno je bio predviđen za tisak kod »Mladosti«. Međutim, zbog izvjesnih poteškoća, vjerojatno financijske naravi, od Muzeja grada Zagreba preuzima ga Muzej za umjetnost i obrt. Recenziju i kratki uvod piše muzikolog gđica Aleksandra Wagner. Njezinim napuštanjem Muzeja projekt propada. Na intervenciju autora i gospođe Maje Škiljan rukopis preuzima Hrvatski povijesni muzej, gdje se i danas čuva. Čini se posve prirodno da Muzej grada Zagreba, nakon darovnice iz 1994. godine, ponovno preuzme rukopis te ga (u vidu luksuzne knjige) tiska uoči svečanog otvorenja svoje stalne postave. Tim bismo se činom, na najljepši mogući način, odužili svom starom suradniku. I prije nego što se to dogodi odlučili smo ipak da iz Gerersdorferove ostavštine posthumno publiciramo jedan omanji tekst pod pomalo intrigantnim, za moderni senzibilitet, zagonetnim naslovom:

*Što se krilo iza »govoreće turkinje«. J. Fabera?*¹³

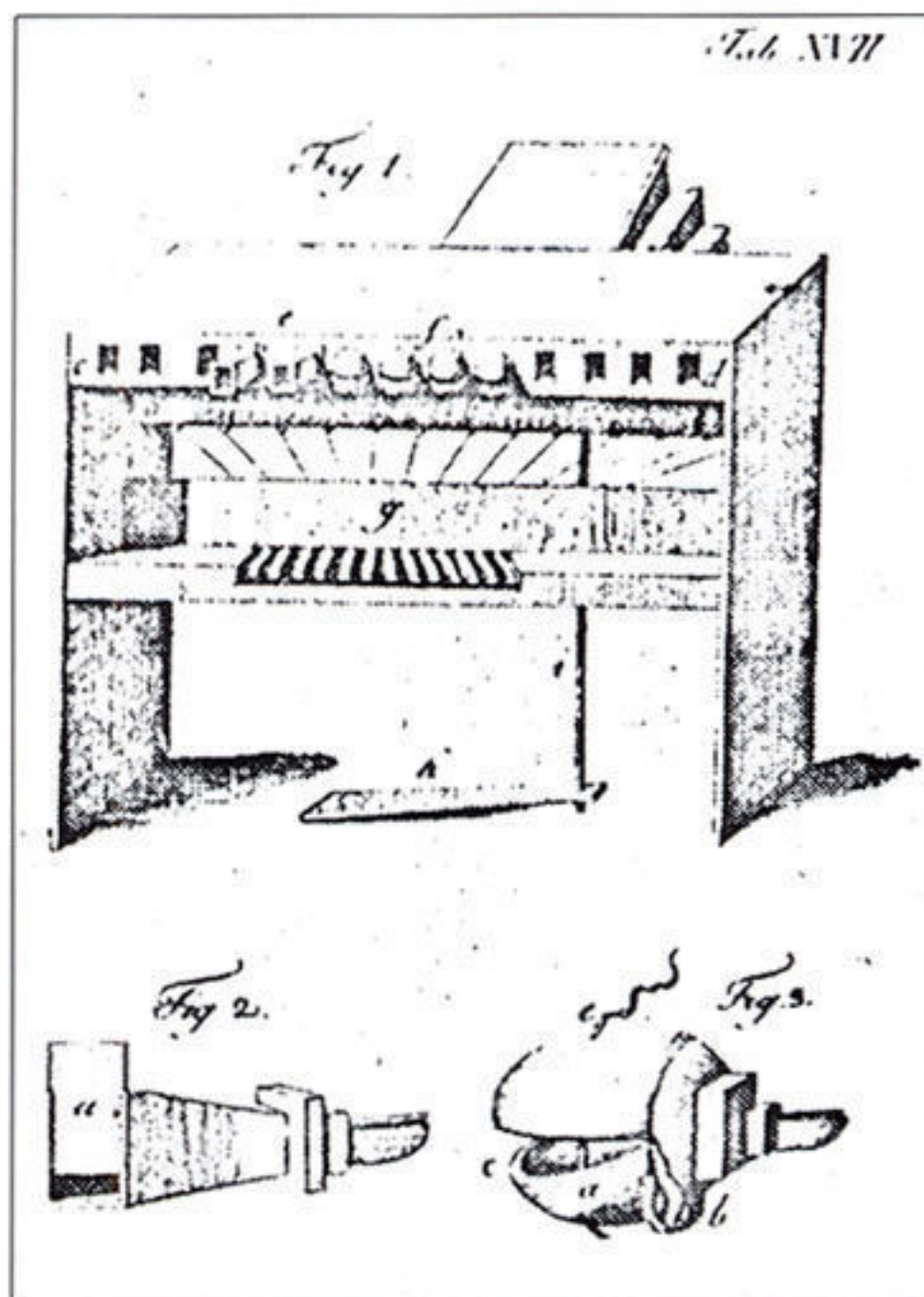
»Govoreći automat, lik Turkinje, poznat je autoru tih redaka već dugi broj godina. No, kako se ne radi o glazbenom već o govornom automatu nije privukao osobitu pažnju. Međutim, u knjizi Hrvatsko narodno kazalište (enciklopedijsko izdanje, Zagreb 1969.) na str. 96. iznosi dr. Slavko Batušić »da se nakon Andreazzine stagione (tj. oko 1868) pojavio u Zagrebu neki »fizičar« Faber koji je u kazalištu prikazivao svoj govoreći stroj, prototip phonographa... »Taj je natpis iz kojeg je vidljivo da je taj automat »govorao« i u našoj sredini, ponukao je autora da ovaj govoreći mehanizam ozbiljnije prouči i da uz nabavu stručne literature i ilustrativnog materijala pokuša osvijetliti bit ovog automata i da donese o tome zaključak. Bečki profesor Josef Faber sagradio je taj

¹³ Članak je zacijelo, budući se u njemu spominje »govoreća slikovnica« iz »Kabineta glazbenih automata«, napisan prije donacije, dakle oko 1977. godine. Danas se čuva u arhivu Muzeja grada Zagreba. Ivan Gerersdorfer autor je slijedećih kraćih natpisa: »Novootkriven sat zagrebačkog urara Tome Leutnera iz XVIII stoljeća«, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 1, Zagreb 1969, str. 3-5; »Automatske orgulje iz godine 1814«, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 5, Zagreb 1970, str. 13-15; »Lik-ura iz XVIII stoljeća sa zapisom zagrebačkog urara«, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 4, Zagreb 1979, str. 20-23; »Progovorio je«, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 3/4, Zagreb 1989, str. 27.

automat godine 1835, dakle još u doba biedermeiera kad o Edisonovoj zamisli zapisivanja zvuka i reprodukciji još nitko nije ni sanjao. Slika prema drvorezu iz god. 1846. pruža nam uvid u taj aparat. Postolje je automata sačinjavao stol na četiri vitke noge. Na prednjoj je strani stola bio postiran lik dame bez donjeg tijela, skrštenih ruku i odjeven u orijentalnu nošnju. Iza kipa se vidi dio velikog mijeha, a pokraj njega na stolu je klavijatura za kojom sjedi čovjek s naočalima (Faber?). Dakle, nikakovi phonographskom uređaju srodni dijelovi! Aparat je funkcionirao na sljedeći način: svaki je ton ljudskog govora proizašao iz adekvatno građene svirale na udarni jezičac i s adekvatno oblikovanim rezonatorom. Svirala je davala to samo na pritisak tome tonu pripadajuće tipke. Prema tome je riječ ili rečenicu odsvirao čovjek za klavijaturom. Ideja da se uz pomoć svirala na jezičac izvode tonovi živih bića poznata je još od pradavnih vremena. Sjetimo se urarstva sa svojim krikovima pjetla, zovom kukavice ili pijevoom drugih ptica. Tko se ne sjeća brojnih beba koje se na okretanje tijela odzivaju sa »Tata!« ili »Mama!«. U »Kabinetu glazbenih automata« (Zbirci autora) u Zagrebu čuva se stara igračka tzv. govoreća slikovnica sa devet raznih životinjskih glasova. Ovi navedeni primjeri dokazuju mogućnost sprovedbe te ideje kod glasova životinjskih ili dječjih. No kod izrade svirale kao nadomjestka glasa zrelog čovjeka, kao najkompliciranijeg i najplemenitijeg akustičkog fenomena, javljaju se problemi gotovo nepremostivi na zadovoljavajući način. Na tom je polju postigao znatne uspjehe mehaničar, graditelj automata i dvorski savjetnik u Beču Wolfgang von Kempelen (Požun, 23.I.1734 – Beč, 26.III.1804.). Wolfgang von Kempelen je bio za-

Govoreći stroj fizičara J. Fabera iz 1835. godine, slika prema drvorezu iz 1846. godine, fototeka MGZ-a.

Nacrt govorećeg stroja po Wolfgang von Kempelenu. Original se čuva u Deutsches Museum u Münchenu, fototeka MGZ-a.

četnik i realizator te ideje i gradio je na toj osnovi nekoliko »govorećih« strojeva. Od ovih je ostao sačuvan jedan jedini primjerak u Deutsches Museum u Münchenu. Taj je relikv toliko dotrajavao da nije u mogućnosti da izgovara ijedno slovo. Nedostaju nam stručne kritike iz tog vremena no možemo sa sigurnošću pretpostavljati da u pogledu razgovijetnosti »govora« tih strojeva nije bilo uspjeha. Kao jedini očuvani dokument možemo smatrati pismo upućeno po Goetheu vojvodi Karl Augustu od 12.VII.1797. U tom pismu Goethe navodi: »Kempelens Sprechmaschine, welche Hofrat Loden besitzt und die zwar nicht sehr beredt ist, doch aber verschiedene kindische Worte und Töne ganz artig hervorbringt, ist hier durch einem Tischler Schreiber, recht gut nachgemacht worden« (Kempelenov govoreći stroj kojega posjeduje savjetnik Loden nije doduše jako govornjiv, ali ipak nekoliko dječjih riječi i tonova sasvim odgovarajuće od sebe pruža, a ovdje po jednom stolaru Schreiberu vrlo dobro oponašan). Godine 1791. napisao je Kempelen knjigu »Über den Mechanismus der menschlichen Sprache nebst einer Beschreibung eines Sprechautomaten« (O mehanizmu ljudskog govora uz opis govorećeg automata). Knjiga je izdana u Beču, no uskoro i u francuskom prijevodu i u Parizu. Kempelenovi su radovi naišli na odjek u krugovima drugih onovremenih fizičara i mehaničara. U British Associon objavljuje Charles Wheatstone 1835. godine o svojim pokusima oponašanja ljudskoga glasa mehaničkim sredstvima. Iste godine predstavlja u Beču profesor Josef Faber svoj govoreći stroj opremljen klavijaturom. Iz svega ovdje iznesenoga smijemo sa punim opravdanjem iznositi zaključak da se iza Faberove »turkinje« ne krije nikakova Edisonova stvaralačka misao već je taj automat vršio svoju funkciju na svojstvenom principu razvijenom empirijskim radom majstora XVIII stoljeća *Wolfgang von Kempelena*.

Literatura:

- »Wissen und Fortschritt«, br. 9, treće godišće, 1929.
- »Elektronische Rechenanlagen«, br. 18, 1966.

In Light of the Permanent Exhibition of the Music Machines of Ivan Gerersdorfer

Ivan Gerersdorfer (1927–1993), known as *the ghost of the Upper Town of Zagreb* and the fabulous driver of a white Lancia, owned an apartment in the manor of the Jelačić family. He was an excellent clockmaker as well as a collector and restorer of mechanical instruments. His great-grandmother Marija Kovačić was a governess in the family of Đuro Jelačić for more than fifty years. She was awarded a medal from Emperor Franz Joseph I for her dedicated work. Her daughter Marija married Zvonimir Freudenreich, an opera tenor and actor. Their child was Gerersdorfer's mother Vera Meid (married Tiller, 1889–1955), who later married hat-factory owner Ivo Gerersdorfer (1897–1953). She appeared on the stage as an opera singer until 1912. She was a good friend of Anka Jelačić, a well-known benefactress. Ivan Gerersdorfer grew up in the milieu of the Jelačić summer home, Novi Dvori, and the Jelačić residence in the Upper Town of Zagreb.

The second part of the article presents the history and content of his exceptionally important collection of mechanical instruments. The collection was placed under protection in 1949 (entered in the Register of Movable Cultural Monuments in 1950) and it was opened to the public in 1960. In 1976 the collection was evaluated for the first time according to the criteria of content, setting, function and legal status. In 1977 the collection of mechanical instruments was donated to the city of Zagreb by a donation contract, and after the owner's death it was given as a gift to the Zagreb City Museum based on a decision of the City Government (a total of 28 pieces). It consists of various types and forms of the automation of music; there is also evidence of the names of some the builders, manufacturers and clockwork constructors (J. Hain, Vienna, 1814; Boltzmann, Vienna, 1815; A. Olbrich, Vienna; Belotti, Alessandria, 1884; the Mermod Brothers, Switzerland) as well as the models of some more recent machines. These instruments are authentic artifacts dating from the period between 1800 and 1925. A museum exhibition of the collection was prepared in 1994 and the major part of it was included in the final organization of the permanent exhibition in the Zagreb City Museum according to the plans of architect Ž. Kovačić.

The third part of the article deals with Ivan Gerersdorfer's remaining, unpublished manuscripts. The Zagreb City Museum intends to publish his important manuscript *Fenomen mehaničkog glazbenog automata u općoj kulturnoj evoluciji* (*The Phenomenon of Mechanical Instruments in General Cultural Development*; it has over 200 pages of text) in the form of a lavishly produced book for the opening of the permanent exhibition. Before this ceremony, we have here published one of his shorter articles, very unusually and enigmatically titled *Što se krije iza 'govoreće Turkinje' J. Fabera?* (*What Secrets Are Hiding Behind J. Faber's 'Talking Turkish Woman'?*). In it the author proved that the talking machine of Viennese physicist Josef Faber from 1835, displayed in Zagreb's theatre in 1868, does not presage Edison's creative ideas, but is rather an example of 18th century master Wolfgang von Kempelen's empirical work.

In Erwartung der Dauerausstellung der Musikautomaten von Ivan Gerersdorfer

Ivan Gerersdorfer (1927–1993), *der Geist der Zagreber Oberstadt*, wundersamer Fahrer des weißen Lancia, Eigentümer der Wohnung im Palast der Familie Jelačić, war ein vortrefflicher Uhrmacher, aber auch ein eifriger Sammler und Restaurateur von mechanischen Musikautomaten. Seine Urgroßmutter, Marija Kovačić, war über fünfzig Jahre lang Gouvernante bei der Familie von Đuro Jelačić. Für ihre eifrige Tätigkeit wurde sie mit einer Medaille des Kaisers Franz Joseph I. ausgezeichnet. Ihre Tochter Maria heiratete Zvonimir Freudenreich, den Operntenor und Theaterschauspieler. Aus dieser Ehe stammte Gerersdorfers Mutter Vera Meid (verh. Tiller) (1889–1955), die später den Hutfabrikanten Ivo Gerersdorfer (1897–1953) heiratete. Bis zum Jahre 1912 war sie als Opernsängerin tätig. Sie war Gesellschafterin der berühmten Wohltäterin Anka Jelačić. Ivan Gerersdorfer verbrachte seine Kindheit in der ländlichen Stimmung des Jelačić-Landguts Novi Dvori und im Jelačić-Palast der Zagreber Oberstadt.

Im zweiten Absatz des Textes wird der Leser mit der Entstehung und dem Bestand seiner außerordentlich bedeutenden Sammlung von Musikautomaten vertraut. Die Sammlung steht seit dem Jahre 1949 unter Schutz, wurde 1950 ins Register der Denkmäler eingetragen und 1960 öffentlich zugänglich. Sie wurde zum ersten Mal im Jahre 1976 bewertet, und zwar nach den Kriterien der Einheit, des Ambientes, der Funktion und der Rechtslage. Im Jahre 1977 wurde die Sammlung der Musikautomaten (insg. 28 St.) mittels Schenkungsurkunde an die Stadt Zagreb übertragen und nach dem Tod ihres Eigentümers durch Beschluß der Stadtverwaltung dem Museum der Stadt Zagreb geschenkt. Die Sammlung besteht aus verschiedenen Musikautomaten. Es sind uns nur einige Baumeister, Hersteller und Konstrukteure dieser Musikgeräte bekannt (J. Hain, Wien, 1814; Boltzman, Wien, 1815; A. Olbrich, Wien; Belotti, Alessandria, 1884; Brüder Mermod, Schweiz). Die Sammlung enthält auch einige modernere Typen von Musikautomaten. Diese Automaten sind authentische Modelle aus der Zeit zwischen 1800 und 1925. Im Jahre 1994 wurde die Sammlung für die Dauerausstellung im Museum der Stadt Zagreb nach Entwurf des Architekten Ž. Kovačić gestaltet.

Der dritte Absatz behandelt die nie veröffentlichten Manuskript aus Gerersdorfers Nachlaß. Anlässlich der feierlichen Eröffnung der Dauerausstellung hat das Museum der Stadt Zagreb vor, eine Prachtausgabe seines bedeutenden Werkes (ca. 200 Seiten) *Fenomen mehaničkog glazbenog automata u općoj kulturnoj evoluciji* (Das Phänomen der mechanischen Musikautomaten in der allgemeinen kulturellen Evolution) zu veröffentlichen. Immerhin wurde noch vor der Veröffentlichung die Gelegenheit genutzt, einen kleineren Text mit dem geheimnisvollen Titel *Što se krije iza 'govoreće Turkinje' J. Fabera?* (Was steckt hinter J. Fabers 'redender Türkin?') zu veröffentlichen. In diesem Text beweist der Autor, daß der um 1868 am Zagreber Theater präsentierte Sprechautomat des Wiener Physikers Josef Faber von 1835 kein kreativer Gedanke Edisons, sondern tatsächlich ein Werk eines Meisters des 18. Jahrhunderts, Wolfgang von Kempelen, ist.